

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

125:2. 2005

Litteratur

Öst, väst eller mitt emellan? Företagandets sociala nätverk i Borås och Örebro 1890–1920

Tomas Nilson, *Framgång och vår herre. Industriellt företagande, social struktur och karriärmönster i två svenska städer 1890–1920*, Diss, Historiska institutionen, Göteborgs universitet nr 41, Göteborg 2004. 320 s.

Historiker har under lång tid betraktat företagare som aktörer med förmåga att förändra och förnya sin verksamhet i schumpeteriansk anda. Företagarna har intagit positioner i ett ekonomiskt system, ofta av hierarkisk art. Sedan lång tid tillbaka har det genom forskning av bland andra Bengt Johannisson och hans krets i Växjö konstaterats, att den framgång företaget i Gnosjöbygden haft i osedvanligt hög grad vilat på det sociala och ekonomiska nätverk som där finns. Under senare år har företagandets sociala och ekonomiska nätverk i bland annat Skelleftebygden och Sundsvallstrakten varit i blickpunkten för forskare vid de historiska och ekonomisk-historiska institutionerna i Umeå (t ex Mikael Svanberg 1999 och Torbjörn Danell 2000). Forskning om nätverk som i huvudsak socialt och kulturellt kapital inom en platt organisation och präglad av ett ömsesidigt beroende har varit en framträdande inriktning vid de historiska institutionerna i Uppsala och Göteborg under det senaste decenniet.¹ Därvid har de ekonomiska faktorer som alltid varit så centrala i tidigare historiska studier av kontakter mellan människor kommit att inta en mindre framskjuten plats.

Tomas Nilsons avhandling passar väl in i sistnämnda mönster. Han klagör på ett par ställen (s 10, 175, 233) i sin avhandling, att det är de sociala och kulturella faktorerna hos företaget i Borås och Örebro som hans intresse riktar sig mot. Konsekvenserna av att i så hög grad förbigå de ekonomiska faktorerna kommer att diskuteras i det följande.

Perioden som Tomas Nilson behandlar, åren 1890–1920, är en tid av snabb omvandling i Sverige med industrialisering, elektrifiering, urbanisering och framväxt av viktiga institutioner såsom arbetsgivar- och fackorganisationer, municipalsamhällen och banker med mera. Till Sveriges mest snabbväxande städer under perioden 1890–1920 hörde Borås och Örebro. Tomas Nilson anger som avhandlingens huvudsyfte att undersöka företagarnas rekryterings- och karriär-

1. Se t ex Håkan Gunneriusson (red), *Sociala nätverk och fält*, Uppsala 2002, eller Einar Hreinsson & Tomas Nilson (red), *Nätverk som social resurs. Historiska exempel*, Lund 2003.

mönster samt livsstil under perioden 1890–1920 genom att jämföra förhållandena i de båda städerna. Undersökningen vilar på två tvärsnittsåar, 1896 och 1919.

I första kapitlet redovisar författaren de fyra frågor som bildar utgångspunkt för undersökningen, nämligen de om företagargruppernas sociala struktur, ekonomiska skiktning och livsstil samt hur rekryteringen till företagargrupperna påverkades av den fysiska och kulturella miljön i respektive region. Avsikten med samtliga frågor är att iaktta och analysera likheter och skillnader mellan de båda städerna.

Nilson anger den forskning som han lutat sig emot i sin undersökning vara dels biografier, som berört storföretagare (bl a Göran B Nilssons och Ulf Olssons om familjen Wallenberg), dels den småföretagarforskning som utförts i Sverige och som han menar är ganska eftersatt. Han kallar sin egen metod prosopografisk, det vill säga han vill undersöka många olika data kring en bestämd grupp, samtidigt som metoden är komparativ – den skall lyfta fram vad som skiljer och förenar de båda städerna i de studerade avseendena.

I kapitel 2 skildras Borås och Örebros utveckling under perioden. Här klargörs också Borås framväxt och utveckling från handelsstad på 1600-talet till industristad på 1800-talet, medan Örebro, som grundades under medeltiden, senare utvecklades till både ett administrativt centrum och en betydande handels- och industristad. Båda städernas befolkning tillväxte mycket snabbt vid 1800-talets slut främst på grund av industrialiseringen, till en början genom inflyttning från omgivande landsbygd, från omkring 1900 på grund av födelseöverskott. Borås tillväxt kan knytas till textilindustrin, som ju till stor del berodde på inflyttning av vävnadsförläggare från Sjuhäradsbygden. Efter första världskriget blev också triå- och konfektionsbranscherna framträdande i Borås. Även Örebro hade en fas av förindustriell verksamhet inom smide och garveri, men från slutet av 1890-talet satte skoidustrins snabba intåg fart på industrialiseringen. Även i Närke fanns protoindustri i form av det så kallade "partiskomakeriet" i bygderna runt Kumla och i viss mån Örebro, och det var det som sedan bidrog till industrialiseringen i staden.

I det andra kapitlet diskuteras även företagaranan. Diskussionen förs utifrån de båda städernas innehav av "socialt kapital" (enligt Pierre Bourdieus terminologi), medborgaranda (i Robert D Putnams tappning) och typ av religiositet. Nilson stöder sig här på den forskning beträffande skillnader mellan Öst- och Väst-sverige, som tidigare konstaterats av bland andra Bernt Gustafsson och Christer Winberg. Örebro med sin större andel företagare inom frikyrkoföreningar och andra ideella föreningar räknas till öst, medan Borås kännetecknas av den västsvenska hierarkiska strukturen med högkyrklighet och aktning för överhet. Kapitlet avslutas med två hypoteser, nämligen a) Borås kunde betraktas som en stängd stad ur rekryterings- och karriärsynpunkt på grund av en västsvenskt hierarkisk social struktur, medan b) Örebro var öppen på grund av att här fanns fler arenor för

att ta till sig socialt kapital, en öppnare kulturell miljö etcetera. (Hypoteserna kan egentligen sammanfattats i en, och dessutom kunde denna enda gärna ha kommit redan i första kapitlet i anslutning till de fyra forskningsfrågorna.)

I kapitel 3 görs en uppdelning av de företagare som ingår i undersökningen i sex olika grupper efter taxerad inkomst år 1919. Antalet Boråsföretagare var totalt för år 1896 52 och år 1919 115 stycken. Motsvarande siffror för Örebro var 50 respektive 152 stycken. En del av dessa fanns med vid båda tillfällena. Gruppindelningen är som följer:

Grupp 1	har inkomst på	0–5 000 kr
Grupp 2	” ” ”	5 001–10 000 kr
Grupp 3	” ” ”	10 001–25 000 kr
Grupp 4	” ” ”	25 001–50 000 kr
Grupp 5	” ” ”	50 001–100 000 kr
Grupp 6	” ” ”	över 100 000 kr.

Grupp 1 och 2 – med inkomst från 0–10 000 kronor år 1919 – räknar författaren som mindre framgångsrika, grupp 3 och 4 som ekonomiskt framgångsrika och grupp 5 och 6, de mest förmögna, också som mycket ekonomiskt framgångsrika. Frågan är om inte Nilsons undersökning skulle tjänat på om författaren i stället för sex inkomstgrupper bakat ihop dem till tre, med tanke på att det totala antalet ändå är ganska litet.

Det visade sig, att företagargruppernas sammansättning i ålder var lika i de båda städerna, dock var andelen yngre företagare något större i Borås. Boråsföretagarna kom i fler fall från närområdet än Örebros dito; Nilson hävdar att detta berodde på Borås relativt isolerade läge. I Örebro kom en större andel företagare från underskiktet, var alltså nya män, i Borås från det ledande samhällsskiktet. Örebro hade också en större andel som hörde till de lägsta ekonomiska grupperna, medan Borås hade fler från de ekonomiskt framgångsrika skikten. Det proto-industriella arvets betydelse visade sig ha varit störst i Boråstrakten. Däremot skilde sig knappast boendemönstret åt i de båda städerna – föga förvånande bodde de flesta välbärgade företagare utefter de finaste gatorna eller i de finaste vilakvarteren. I båda hade företagare från de undre skikten svårt att avancera. Likaså var det vid denna tid vanligt att de mer burgna företagarna var aktiva i stadens politik.

I det fjärde kapitlet diskuteras äktenskap, utbildning och ekonomi. Nilson utgår beträffande äktenskap från Edward Shorter, som menar att med kapitalismen följer en mer individuell livsstil, som leder till att man väljer livsledsagare mera fritt än tidigare. Författaren framhåller emellertid också, att det enligt Lawrence Stone fortfarande under industrialismens genombrottstid förekom att äktenskapsval företrädesvis gjordes inom samma ekonomiska och sociala skikt med för-

äldrars och släktens godkännande. Nilson menar att det var regel att äktenskap både i Borås och Örebro ingicks senare bland de mer välbärgade grupperna av företagare än bland de fattigare grupperna. Det blev vidare i båda städerna med tiden vanligare att bättre ställda företagare gifte sig under sitt stånd; i Örebro var dock äktenskap inom de lägre ekonomiska skikten vanligare.

Praktisk skolning, menar Nilson, var viktigare än utbildning. Vidare förekom naturligtvis särskilda strategier för att gifta sig så förmånligt som möjligt. Exempel på sådan är försök att skaffa sig en bra position eller mycket kapital innan man gifte sig, eller att någon företagsam man konserverade en äldre kvinna med resurser för att stiga i rang. Ingifte i en företagsläkt var givetvis också en väg till framgång.

I det femte kapitlet koncentreras framställningen kring de sociala nätverkens betydelse. Nära släktskap var de vanligaste och starkaste länkarna. Andra viktiga nätverkslänkar var medlemskap i Frimurarorden, Odd Fellows, fabriks- och hantverksförening etcetera. Frikyrkans roll i nätverket var mycket viktig i Örebro. I Borås däremot hade den ingen betydelse, där spelade i stället köpmannaföreningen en central roll.

Det sjätte kapitlet sammanfattar resultatet av undersökningen. Här återkommer Nilson till sina två hypoteser – med Örebro som en ”öppen” och Borås som en ”stängd” stad – något som han menar verifierats i undersökningen. Örebro blir ”öppet, med en nästan amerikansk tro på individens egen förmåga, där hårt arbete och personlig ambition räckte långt”, medan den kulturella miljön i Borås kan beskrivas som betydligt mer ”stängd”. Hypoteserna anser författaren bekräftas även av respektive stads industristruktur, eftersom det var betydligt lättare att gå från hantverksmässig till industriell tillverkning i Örebro än det var i Borås, där den dominerande textilbranschen var tekniskt komplex och följaktligen betydligt mer kapitalkrävande. Att starta skotillverkning i industriell skala krävde inte så mycket ekonomiska resurser, man kunde hyra maskiner. Den materiella verkligheten i Borås var mera reserverad och stängd, men här fanns dock möjligheter till nischer, inom till exempel trikå och konfektion.

Örebro var alltså mera av en uppkomlingsstad, medan Borås hade ett gott företagarklimat för ett fåtal personer med homogen och adekvat bakgrund.

Nilsons avhandling är välkommen eftersom den sätter ljuset på en grupp som oftast är svår att komma åt, nämligen de små företagen och deras ägare. (Här har gränsen satts vid ägare till företag med minst 10 anställda och/eller företagare med minst 10 000 kronor i inkomst, s 264f). Orsakerna till att ägarna till små företag sällan behandlats av den historiska forskningen tar Nilson upp inledningsvis samt i bilaga 1 (s 259ff), där han förtjänstfullt presenterar sitt dataunderlag och dataproblemen. För småföretag är underlaget ofta svagt eller saknas. Omläggningar i statistikinsamlingen har spelat in – bland annat 1913 års statistikreform. Små industriföretag har kanske inte skickat in uppgifter (eller skickat in ofull-

ständiga uppgifter) till Kommerskollegium under den av Nilson behandlade perioden. Gränsdragningen mellan industri och hantverk har ofta varit svår att göra (s 270), och företagen har inte kommit med av den anledningen. Problematiken kring denna gränsdragning har tagits upp av bland andra Lennart Jörberg (1988) och Jan-Erik Pettersson (1980), men också långt tidigare av Axel Iveroth (1944) och nyligen av Torbjörn Danell (2000), de två senare ej omnämnda av Nilson.

En annan svårighet som aldrig blir riktigt utredd i Nilsons avhandling är betydelsen av begreppen företagare och företagande. Uppenbarligen avser Nilson med företagare "de som ägde och drev företag" (s 259). På de flesta ställen i avhandlingen kan företagare likställas med ägare. En knepighet blir då att i den engelska sammanfattningen har företagare konsekvent översatts med "entrepreneur", inte "owner" eller "share-holder". Företagandet blir därför i Nilsons avhandling de handlingar som ägaren till ett företag utför, inte nödvändigtvis de verksamheter som den som är disponent, företagschef eller produktutvecklare bedriver, vilka kan vara väl så avgörande för företaget som vem som är ägare.

En annan problematisk gränsdragning är den mellan Öst- och Västsverige, en fråga som under lång tid varit en central forskningsinriktning vid den historiska institutionen i Göteborg. Borås hör givetvis till Västsverige, medan Örebro inte lika självklart kan räknas till Östsverige. "Det egentligen enda typiska östsvenska draget i Örebro är folkrörelsernas (frikyrkans framför allt) utbredning", skriver Nilson själv (s 48). Men på andra områden i andra sammanhang i studien likställer Nilson Örebro med Östsverige till exempel beträffande mobiliteten, som var större i Örebro och Östsverige, och när det gällde möjligheterna skaffa sig socialt kapital. Men jämförelsen mellan öst och väst skulle gett betydligt mer, om Nilson också utnyttjat vad som skrivits om till exempel Norrköping, i synnerhet som här föreligger en utförlig stadsmonografi i flera band, där Jörn Svensson i *Norrköpings Historia V, Tiden 1870–1914*² tar upp den svenska bomullsindustrins utveckling och jämför öst och väst. Skillnaderna mellan Öst- och Västsverige hade då kunnat belysas och analyseras betydligt bättre. Analysen kunde dessutom stärkts och nyanseras ytterligare, till exempel beträffande frikyrklighet och företagande. Jämförelser kunde här gjorts med andra snabbväxande industristäder vid samma tid, till exempel med Jönköping och Skellefteå, för vilka också redan gjorts omfattande studier. Tyvärr saknas referenser till dessa undersökningar.

Ytterligare en svårighet är vad som skall betraktas som hörande till staden. Det gäller i synnerhet Borås, som ju alltid med sina tekoindustrier stått i intim förbindelse med Sjuhäradsbygden söder om staden. För Örebros del är det framför allt kontakterna med Stockholm som Nilson lyfter fram, men även med Bergslagen norröver. Genom att Nilson så strikt stannar vid stadsgränsen vad gäller ägande och drift av företag (dock något som lätt kan förstås av arbetsmässiga skäl), går

2. Jörn Svensson, *Norrköpings Historia V, Tiden 1870–1914*, Stockholm 1972, s 199ff

troligen många viktiga nätverkskopplingar förlorade. Genom att författaren endast behandlar företagsägare skrivna i någon av de båda städerna, hamnar åtskilliga andra betydande aktörer utanför. Ett exempel på detta är den av Nilson omnämnde kamrer Claes Bergman i Örebro, författaren Hjalmar Bergmans far, som bland annat var en av grundarna av AB Örebro pappersbruk 1901, ett företag som ej kommer med, eftersom ingen av ägarna ("företagarna") var hemmahörande i Örebro. Ett annat skäl till exkluderingen är, att pappersbruket låg strax utanför stadsgränsen – i Almby socken.

Trots att författaren på flera ställen framhåller, att det är företagarnas sociala nätverk som står i fokus, kan han inte komma ifrån att det ekonomiska nätverket också har stor betydelse. Som nämnts indelar han företagarna i sex grupper efter inkomst, och denna gruppering bildar utgångspunkten för det mesta i hans undersökning. Boendet visar sig vara klart kopplat till förmögenhet. Vidare framgår, att de mest ekonomiskt framgångsrika företagarna föga förvånande har de tätaste och flesta sociala nätverksanknytningarna i form av medlemskap i föreningar och sällskap (s 227f). Han kommer också fram till att släktskap mellan företagare är vanligt förekommande, något oftare i Borås än i Örebro. Det hade funnits en möjlighet att gå vidare genom att studera enskilda företagares engagemang och ägande i andra företag. Det hade kunnat styrka, om företagare som var släkt också stödde varandra ekonomiskt, och om nya företag utvecklades ur dessa ekonomiska förbindelser. Detta torde vara fallet i Borås och Örebro liksom i Skellefteå (jämför här med Torbjörn Danell 2000, s goff, 206ff).

Nilsons studie är rik på tabeller. I bästa fall har utvecklingen för Borås respektive Örebro sammanförts i en tabell, så att det blir enkelt att jämföra (t ex tabell 3:15, s 83), men det förekommer ofta, att den är uppsplittrad på respektive stad (t ex Borås i tabell 3:21, s 90; Örebro i tabell 3:22, s 92). Vidare har uppdelningen på sex ekonomiska grupper inneburit att talen i grupperna ofta blir väldigt små. I flera fall har de i sig låga talen i tabellerna omvandlats till procenttal, som i tabell 5:3 (s 187), där nio företagare grupperas enligt talen 22,2 procent (2 st), 33,4 procent (3 st), 22,2 procent (2 st), 22,2 procent (2 st). Här hade det varit klart bättre och enklare utan omvandling. En enkel väg för att få större tal hade som redan nämnts också varit att slå samman grupperna till tre. Sammanställningarna i diagramform är däremot mycket bättre: distinkta och lätta att tolka, dessutom jämförande.

Avhandlingen har sin styrka i avsnitten om de sociala nätverken i Borås respektive Örebro, vilket ju också utgjort huvuduppgiften. Här positionerar sig Nilson föredömligt i förhållande till teorier av Lin, Cookson och Rose med flera. Resultaten av undersökningen torde stå sig, med ett snävare rekryteringsmönster i Borås än i Örebro för företagandet. Möjligen kunde författaren klarare ha framhållit att Örebros öppnare hållning för nyföretagande också berodde på att det var en mycket mer differentierad och större stad, med en stor administrativ sek-

tor och med en mer mångfasetterad industristruktur, där skoindustrin bara utgjorde en del, vid sidan om livsmedels-, verkstads- och pappersindustri. Nilsons sammanfattningar i slutet av varje kapitel är ett beprövat pedagogiskt grepp, som också här fungerar bra.

Nilson har valt att studera det sociala kapitalet i Borås och Örebro ur en mängd olika aspekter, och detta är givetvis positivt. Men frågan är om inte syftet med och resultaten av hans studie skulle ha framstått än klarare om han begränsat antalet variabler och i stället gjort jämförelser med resultaten från några andra stadsmonografier, framför allt beträffande Norrköping – vad gäller förhållandena i Väst- respektive Östsvrige – men också beträffande till exempel Jönköping och Skellefteå, vad gäller företagande och religiositet. Dessa påpekanden får dock inte undanskymma, att Nilson lämnat viktiga, bestående bidrag till studierna av företagandets villkor i det industriella genombrottsskedet i Sverige.

*Sven-Olof Olsson**

* Fakultetsopponent.